

REFERENCES

1. Kostenko, L. (2005), Humanitarian aura nation or defect of the primary mirror, Kyiv, 32 p. (ukr).
2. Dziuba, I. (2001), Ukraine before the Sphinx future, Kyiv, 35 p. (ukr).
3. Kostenko, L. (2005), Ukraine as a victim and a factor of globalization disasters, in Ivshynia, L. (Ed.), *Two Ruses*, Ukrainian press-group, Kyiv, 496 p. (ukr).
4. Riabchuk, M. "In bed with an elephant" or colonial and postcolonial legacy inheritance, available at: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/u_lizhku_zi_slonom_abo_kolonialna_spadschina_i_postkolonialna_spadkovist.html (ukr).
5. Zabuzhko, O. (2005), On the verge of a humanitarian catastrophe cultural policy and state independence, *Mirror of the week*, 3 (December), № 47 (575) (ukr).
6. Rotovskyi, A., Shtepa, Yu. (2006), Ukrainian national idea: from weeping to a constructive dialogue. Why a national idea of Ukraine, *Mirror of the week*, 9 (September), № 34 (613) (ukr).
7. Okara, A. (2007), The cultural sovereignty of the nation in the period of post-modern or recode as «local» culture, *Mirror of the week*, 9 (September), № 34 (613) (ukr).
8. Zdiorok, O., Lytvynenko, O., Rozumna, O. (2012), Cultural Policy of Ukraine: national model in the European context, Kyiv, 69 p. (ukr).
9. Biletsky, V. (1997), NGOs and their role in society, *Skhid*, № 8, 16-20 (ukr).
10. Zabuzhko, O. (2015), Country without its history will not become a regional leader, available at: <http://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/12/204689/> (ukr).

© Хома Іван

Надійшла до редакції 11.12.2016

УДК 94(477.83/.87) "1890/1895" М. Драгоманов

ШОРСТКІНА ОЛЕКСАНДРА,

*аспірант кафедри давньої та нової історії України історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УЧАСТЬ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА В ПРОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ (1890-1895 рр.)

У статті висвітлюється внесок видатного вітчизняного вченого та мислителя Михайла Драгоманова (1841-1895) у діяльність першої української політичної партії в царині народної просвіти в Галичині протягом першої половини 1890-х рр. На основі епістолярної спадщини М. Драгоманова та архівних матеріалів розкривається участь одного з лідерів національного руху українців останньої третини XIX століття в просвітній роботі РУРП як автора праць для народу та теоретика науково-популярних видань. Підкреслюється, що просвітницький доробок М. Драгоманова був високо поцінований сучасниками.

Ключові слова: М. Драгоманов; РУРП; просвітня діяльність; галицькі інтелектуали; науково-популярні праці.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Визначний український учений і публіцист Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895) протягом майже чверті століття підтримував тісні громадсько-політичні та культурні взаємини з представниками інтелектуальної еліти Галичини. Чи не найпродуктивніший етап діяльності М. Драгоманова як просвітителя пов'язаний із періодом функціонування Русько-української радикальної партії - першої вітчизняної партійної організації, яка була заснована у Львові в жовтні 1890 р. Виступаючи ідейним натхненником радикального руху в Галичині від початків його зародження в другій половині 1870-х рр., мислитель продовжив тісну співпрацю з очільниками радикалів - у тому числі на ниві народної просвіти - і після оформлення цієї течії суспільно-політичного життя краю в партію. Проблема драгоманівського внеску в культурно-просвітню роботу РУРП (хронологічно вона

окреслюється 1890-1895 рр., тобто від часу створення партії до смерті вченого) ще не виступала об'єктом окремого дослідження; до деяких її аспектів зверталися у своїх студіях сучасні науковці А. Круглашов [5], П. Шкраб'юк [17], Ю. Яковлев [18].

Метою статті є висвітлення за допомогою, зокрема, недостатньо актуалізованої джерельної бази участі М. Драгоманова в просвітницькій роботі Русько-української радикальної партії як автора популярних видань і їхнього теоретика.

Виклад основного матеріалу. Відразу з виникненням РУРП постала на часі потреба науково-популярної літератури, яка б слугувала засобом пропагування радикальних ідей у тамтешньому селянському та робітничому середовищі. У 1891 р. керівники партії почали видавати популярний двотижневик "Хлібороб: письмо політичне, літературне і наукове для руських селян

і міщан". Посаду редактора часопису обійняв спершу палкий прихильник драгоманівських ідей Михайло Павлик (1853-1915), а незабаром - Іларій (Гіляр, Іларіон) Гарасимович (1853-1901), який познайомився з мислителем у період навчання у Віденському університеті (1872-1876) та входження до академічного товариства "Січ" і став адептом радикальних поглядів. Редакція "Хлібороба" особливо розраховувала на допомогу М. Драгоманова в підготовці призначених для народу наукових статей. Наприкінці 1890 року вчений пообіцяв М. Павликові регулярно надсилати свої історичні розвідки для "Хлібороба". Він планував розпочати з огляду виникнення англійської конституції, торкаючись і розвитку ідеї зростання прав народу в минулому України та невдовзі подати першу статтю про політичний лад у саксів. Утім, цих праць М. Драгоманов із різних причин не підготував, так само ненаписаною залишилася задумана ним тоді ж низка розвідок із політичної та культурної історії, які мали на меті "з'ясувати основні принципи державно-громадські і філософські перед найпростішою публікою" [10, т. VI, с. 92, 95]. Аналогічна доля спіткала й цикл "історичних розправок на тему боротьби за волю, почавши од старих пророків і до теперішніх робітничьких товариств в Англії і Германії", про який М. Драгоманов того ж 1891 р. згадував у листі до іншого радикала - Кирила Трильовського (1864-1941) [17, арк. 1 зв.].

У липні 1891 р. І. Гарасимович звертається до вченого з проханням підтримати газету популярними працями зі світової та української історії, історії культури - як невеликими за обсягом дослідженнями, так і більшими нарисами; останні планувалося видати окремими передруками. Спеціально наголосив редактор "Хлібороба" на важливості розвідок, присвячених релігійним справам, які мали б сприяти утвердженню радикалізму в Галичині за умов загострення протистояння з греко-католицьким духовенством. Він, зокрема, зазначав, що на Снятинщині та Коломиїщині "стануло попівство однодушно против нас і, бажаючи наш вплив на народ знейтралізувати, виповіло нам війну релігійну", начебто радикали мають на меті скасувати релігію. "Тому-то і така стаття про розвій релігійних поглядів прийшла би в саму догідну пору", - підсумував І. Гарасимович. Він чекав на цілий цикл такого роду матеріалів від мислителя, вважаючи за можливе видати їх навіть окремими брошурами в серії "Бібліотеки "Хлібороба" [16, арк. 52-54, 59]. До написання популярних нарисів на цю тему М. Драгоманова заохочували й інші лідери радикалів. Для прикладу, М. Павлик на початку 1892 р. запевнив свого наставника, що "мужики самі дуже виступають против попівської переваги і вже не лякаються поважної розмови про справи віри" [10, т. VII, с. 10]. Подібно до того, К. Трильовський, інформуючи ідейного "батька" галицького радикального руху про закладення газети "Хлібороб", зазначив таке: "З попівством мусить настати цілком явна борба. Біда, що маєм замало сил інтелігентних. Треба популярних брошур, статей - а мало хто на тім розумієсь" [17, арк. 66 зв. 67].

Заклики провідників РУРП якнайкраще співпали з науковими зацікавленнями М. Драгоманова, адже вчений, за його власним зізнанням, "давно розважав над релігійною справою в Галичині". Наслідком цих роздумів стала переконаність М. Драгоманова в неминучості реформаційного оновлення українського суспільства [13, арк. 2]. На початок 1890-х рр. мислитель мав уже більш-менш сформовану систему поглядів на проектувану ним "другу хвилю" української Реформації.

Дуже вдало ці ідеї М. Драгоманова інтерпретував А. Круглашов. Тут слід розпочати із притаманної драго-

манівському світогляді формули прочитання процесів національного відродження, які вчений розглядав у руслі універсальних аспірацій націй до свободи та просвіти (очевидно, на цих переконаннях далася взнаки приналежність мислителя до лібералізму). М. Драгоманов розрізняв декілька компонентів свободи, однаково значущих для формування модерної нації - релігійний, політичний та соціальний; причому соціальне визволення поставало в його концепції як найсучасніше й останнє в ланцюзі історичних завдань, якому завжди передувала боротьба спершу за релігійне, а потім за політичне визволення. Щоправда, мислитель не наполягав на чіткому розмежуванні періодів цих змагань; стосовно ж підімперських народів він уважав можливою (та потрібною) боротьбу одночасно за всі три різновиди волі. Проаналізувавши досвід Європи, М. Драгоманов спостеріг той визвольний ефект, який справили реформаційні події на подальший розвиток західної цивілізації не лише в напрямі духовної емансипації суспільства, але й у контексті зародження масових суспільно-політичних рухів за розширення змісту свободи [5, с. 121, 233 та ін.]. При цьому важливо чітко розмежувати позицію М. Драгоманова стосовно релігії взагалі, що до тогочасних офіційних релігій та його боротьбу з клерикалізмом і відстоювання свободи совісті [1, с. 72]. Важливим є також уявлення вченого про просвітницько-культурну складову протестантського руху, на яку звертає увагу, зокрема, П. Кралюк [4, с. 94, 96]. У 1892 р. М. Драгоманов зауважив: "Я взагалі не вірю, щоб православні й католицькі маси могли зразу перейти до нашого [тобто радикального. - О. Ш.] світогляду і дуже був би радий, якби протестантська пропаганда приготувала нам дорогу..." [10, т. VII, с. 55]. Слід, однак, мати на увазі твердження І. Лисяка-Рудницького, який зазначив про неприпустимість пояснення інтересу М. Драгоманова до протестантства чисто тактичною метою - прагненням послабити традиційну віру та підготувати шлях для проникнення ідей радикалізму, - адже це "не пасує людині такої інтелектуальної чесності, якою відзначався [М.] Драгоманов" [7, с. 309]. Так чи інакше, а згадану щойно заяву М. Драгоманова доповнює ще одне міркування мислителя того ж часу: "Історія показує, що світло в головах по справам релігійним вело за собою і світло по справам політичним" [10, т. VII, с. 71].

Цілком слушно молодший сучасник М. Драгоманова, дослідник його суспільно-політичного спадщини Б. Кістяківський відзначив, що у своїх популярних нарисах з релігійних питань учений послідовно намагався засвідчити зв'язок між боротьбою за свободу совісті та змаганнями за політичну волю [3, с. 344]. Влучно висловився з цього приводу й інший драгоманознавець І. Лисяк-Рудницький, який писав, що "ніщо краще не засвідчує глибини ліберальної позиції [М.] Драгоманова, ніж його потяг до протестантства" [7, с. 309].

Запропоновану І. Гарасимовичем на початок проблематику еволюції релігійних поглядів учений планував відкласти на другу чергу, натомість він уважав за потрібне написати спершу низку "коротких розмов про віру, церкви і попівство" - серію із трьох брошур; перша з них мала бути присвячена мові богослужіння, у другій передбачалося розглянути формування християнського духовенства та єпископату - "церковного панства", у третій - висвітлити обрядовий і моральний аспекти релігії. Надалі передбачався "перехід до статей про релігійну еволюцію й безцерковну релігію - мораль". Уже 1891 р. М. Драгоманов підготував першу "розмову" та на прохання І. Гарасимовича надіслав І. Франкові. Він зазначив, що намагався викласти цю проблему популярно з практичною метою - викликати серед народу

"агітацію проти староболгарської мови в наших церквах, за народню мову" та переклад українською Св. Письма. Мислитель не виключав і більш радикальних планів, на випадок "як де єсть ґрунт та ініціатори". Під цією "дебютною" статтею М. Драгоманов свідомо не підписався, щоб "не дражнити цензуру і попів іменем антихриста"; він висловив намір відкрити своє ім'я згодом, як "справа розшириться" [13, арк. 2 зв.-3 зв.]. Проте розвідку (на жаль, її назву з'ясувати нам не вдалося) сконфіскувала цензура. І. Франко дуже жалкував із приводу вилучення владою "такого інтересного причинку". "Чорт їх знає, як для них писати, - зазначив він у листі до М. Драгоманова. - У Вашій статті вони ухитрилися найти ... "висміване і побуджуване до ненависті" - і робить їм, що хоче. І процесуватися з ними дармо - затвердять, та й годі". Незважаючи на першу невдачу, І. Франко просить ученого продовжувати задумані публікації у "Хліборобі" про релігію [6, с. 379, 388]. У 1892 р. у популярному радикальному органі була опублікована стаття М. Драгоманова "Віра й громадські справи", в основі якої лежала ідея про "конечність різноти в думках про віру і можливість людям різних думок про віру працювати [спільно] коло гром[адських] справ" [10, т. VII, с. 17]. Тут автор, зробивши історичний огляд протистояння між релігією та вільнодумством, наголосив, що ця ідея посталася щойно з перемогою протестантського руху та проілюстрував її сучасними йому прикладами з життя в "просвічених сторонах" - Сполучених Штатах Америки, Англії, Швейцарії та Ірландії.

Слід звернути увагу на те, що після опублікування розвідки серед керівництва РУРП розгорнулися дискусії на тему доцільності просвітніх праць із релігійних проблем у дусі драгоманівських поглядів. Невдовзі по тому М. Павлик поскаржився М. Драгоманову на коломийських радикалів [у грудні 1891 р. видання часопису було перенесено до Коломиї. - О. Ш.], які "бояться зачіпати ту справу в "Хліборобі", бо - кажуть - загал мужицької публіки до того ще не приготований". Галичанин пообіцяв опублікувати розвідку окремою брошурою у Львові, адже вона "доконче потрібна" [10, т. VII, с. 17]. Зрештою справу було полагоджено, і брошура вийшла в Коломиї (1892 р.) у друкарні М. Білоуса в серії "Бібліотеки "Хлібороба". Що ж до М. Драгоманова, то він і пізніше нарікав на те, що "наші інтелігентні радикали не люблять антицерковної пропаганди" [10, т. VII, с. 71].

Наступною з-поміж драгоманівських праць, підготовлених для народу, стала розвідка про Швейцарську республіку, написана у загальному невластивому для вченого "ювілейному жанрі". Ця невелика європейська країна, яка протягом останньої третини ХІХ - початку ХХ сторіч надала притулок не одному поколінню української та російської політичної еміграції, не випадково стала об'єктом чергової науково-популярної праці М. Драгоманова: він високо цінував швейцарський досвід організації державного устрою. Ще 1881 р. мислитель заявив М. Павликові про свою недовіру до уряду будь-якої держави, за винятком Швейцарії та Англії [10, т. III, с. 382]. Учений, виходячи з прагматичних міркувань, побачив тут гарну нагоду висловити важливі для українців думки та використав цю можливість для ретрансляції ідей боротьби за політичну волю. Крім того, поряд із політичним ладом цієї країни М. Драгоманов розглянув і облаштування швейцарцями освітнього та наукового життя. Як відомо, у цих справах альпійська конфедерація виступала найкращим прикладом для вченого, саме тому він так наполягав на тому, щоб негайно опублікувати твір. М. Павлик підтримав М. Драгоманова, пообіцявши видати "Швейцарію" окремою книжкою якнайшвидше [10, т. VII, с. 13]. Нарис М. Драгоманова "Шістьсот

років Швейцарської Спілки (1291-1891)" (Львів, 1892) вийшов як додаток до часопису "Народ".

Таким чином, погодимося із висновком дослідників про те, що інтереси М. Драгоманова - фахового історика виходили за межі суто академічних зацікавлень; причому найповніше ця тенденція проявилася саме в його науково-популярній спадщині. Учений прагнув використати просвітній потенціал історичної науки, звертаючись до тлумачення подій минулого з огляду на сучасні йому запити та інтереси суспільного розвитку [5, с. 160-161, 74]. Аналогічними причинами пояснювався й інтерес М. Драгоманова до історії англійського парламентаризму. На початку 1890-х рр. мислитель поділився зі своїми галицькими кореспондентами планами підготовки чергової популярної брошури "Як англичани вибороли собі державну волю": про це мислитель писав навесні 1892 р. до Романа Яросевича (1862-1934) [11, с. 123]. В одному з листів до М. Павлика він зазначив, що має вже близько половини тексту. Утім, М. Драгоманов так і не надіслав розвідки; М. Павлик висловив припущення, що автору навряд чи вдалося завершити цей нарис [10, т. VII, с. 25].

Проте найбільші зусилля мислитель зосередив на підготовці популярних викладів на історико-релігійну проблематику. Черговою брошурою в цій серії стала праця М. Драгоманова "Іван Вікліф і його церковна наука", якою він прагнув ознайомити українських селянських реформаторів у Галичині із традиціями західного протестантизму. Наприкінці твору автор подав короткий історію штундистського руху в Україні. Повідомляючи М. Павлика про закінчення роботи над "Вікліфом", М. Драгоманов, очевидно, очікував складнощів із цензурою, проте зазначив, що намагався все ж таки писати про оксфордського професора, предтечу європейської Реформації "холодно об'єктивно", адже "людина він [Дж. Вікліф. - О. Ш.] був смірна". Учений закликав М. Павлика покваліфікуватися з виданням твору, щоб львівські студенти, від'їжджаючи додому на літні вакації, могли взяти певну кількість примірників із собою на села та розповсюдити їх [10, т. VII, с. 25, 39].

Однак цю нагоду було пропущено: брошура з'явилася наприкінці 1892 р. і була одразу ж заборонена прокураторією Львова, а весь наклад вилучено. Не допомогли й хитрощі М. Павлика, який, передбачаючи те, що оригінальний заголовок, зазначений на титулі М. Драгомановим, може "роз'ярити цензуру", вирішив дещо модифікувати назву: у новому варіанті вона виглядала як "Іван Вікліф Доктор Євангельський" (до речі, ці зміни були здійснені галицьким радикалом без згоди автора, через що останній дуже потерпав). Будучи й після цього налаштованим далеко не оптимістично, М. Павлик - також на власний розсуд - додав підзаголовок "Задля русько-укр[аїнського] штундарства", розраховуючи таким чином збільшити шанси брошури на цензурний дозвіл, застерігши, утім, свого наставника, що навіть ці трансформації, скоріше за все, не врятують ситуації. Зрештою, побоювання М. Павлика справдилися. Цілком можливо, як зауважив М. Драгоманов, своїм втручанням у назву галичанин, усупереч бажаному, навпаки, привернув пильнішу увагу цензора [10, т. VII, с. 42, 49-51].

Заборона твору викликала протест автора. "З приводу конфіскації Вікліфа лютую. Це ж чистий скандал", - писав він. Учений особливо наголосив на тому, що викладені в праці ідеї наявні в низці німецько- та чеськомовних видань, які вільно друкуються та розповсюджуються в Австро-Угорщині. За наполяганням М. Драгоманова, у Львові було організовано судову розправу. Незважаючи на те, що М. Павлик, за його власною оцін-

кою, "боронив Вікліфа добре і майже був певний" скасування першого вироку, конфіскацію такої підтвердили; висновок галицького діяча щодо долі брошури був вельми невтішним: "нема найменшої надії" [10, т. VII, с. 54, 66]. Невдовзі М. Павлик зауважив, що судді обґрунтували своє негативне рішення наміром автора брошури принизити католицизм і його обряди, "представляючи їх яко суперечних з наукою Христовою" [10, т. VII, с. 458-459]. Ця невдача, схоже, не надто здивувала й І. Франка: він звертав увагу М. Драгоманова на той факт, що львівські прокурори набагато жорсткіше ставляться до змісту популярних видань, ніж до тих, які підготовлені для інтелігенції [6, с. 391].

Праця, врешті-решт, побачила світ у Женеві наступного року під іншою назвою ("Євангельська віра в старій Англії"). Певно, титул праці було змінено за порадою М. Павлика: останній писав авторіві, що в такому разі "то буде нова брошура, котру у нас [у Галичині зокрема та в Габсбурзькій монархії загалом. - О. Ш.] не сміють чіпати без нового вироку", а до нього можуть і "не дійти, коли хто не донесе прокураторії і не дасть їй в руки нової брошури" [10, т. VII, с. 50]. М. Драгоманов також дещо виправив початок твору [12, арк. 27].

Характерно, що мислитель до останнього зводив із передачею тексту брошури до Женеві. Ще до конфіскації "Вікліфа", передбачаючи невдачу із цензурою, він писав завідувачеві Української друкарні Антону Ляхоцькому (1853-1918), що охоче надіслав би йому книжку для друку. На вагання автора вплинуло усвідомлення того, що працю, опубліковану в столиці Швейцарії, відразу ж заборонять у Галичині. Лише побачивши, що шанси М. Павлика захистити брошуру перед судом вичерпані, М. Драгоманов, скористався можливістю видати її в заснованій ним у перший рік емігрантського життя закордонній друкарні, маючи на руках єдиний врятований від вилучення примірник книжки [12, арк. 27].

Своєрідною "помстою" за "Вікліфа" став намір М. Драгоманова розпочати видання популярної літератури для українських баптистів, або штундистів. Розглядаючи штундизм як сукупність протестантських течій, занесених в українські землі німецькими протестантами [13, арк. 2 зв.], він покладав великі надії на відхід певної частини західних українців від греко-католицької церкви й утворення "особливих віросповідних громад із характером більш чи менш протестантським" [2, с. 279]. Маючи серйозні сумніви на предмет того, "чи готова маса наших людей хоч до штунди", учений уважав за необхідне насамперед "пустити в народ такі речі, котрі б будили думку найбільшої частини люду, думку критичну про церковні справи, - а далі вже як виросте критика, то можна буде бачити, куди з неї вихід і що ліпшого робити". Він мріяв про те, щоб викликати масовий рух, а не вузьке сектантство [13, арк. 2 зв.]. Незабаром вийшла праця М. Драгоманова про баптизм в Україні, на завершення якої автор подав стислу програму діяльності проєктованого ним "Руського братства" ("Про Братства Хрестителів або Баптистів на Україні", Коломия, 1893).

Слід зауважити, що і сучасники М. Драгоманова, і пізніші дослідники його інтелектуальної спадщини досить скептично ставилися до можливості втілення в життя "протестантського проєкту" мислителя та відповідності його концепції дійсній релігійній ситуації в Галичині наприкінці XIX століття. Навіть М. Павлик, який виступав послідовним прихильником драгоманівських ідей і планів, закликав старшого колегу дотримуватися обережності в пропагуванні баптизму, зазначивши, що в окремих місцевостях Галичини "само слово "інша віра" та ще "лютерська" не то непопулярне, а просто дия-

вольське". Утім, провідник радикалів заявив про свою готовність сприяти цій справі "всякими інформаціями" - критичними оглядами церковного життя та перекладами [10, т. VII, с. 73].

Наступними популярними творами вченого з історико-релігійних проблем стали дві брошури, опубліковані 1894 р. в Коломиї. У першій з них ("Оповідання про заздрих богів") М. Драгоманов, за оцінкою І. Лисяка-Рудницького, подав блискучу інтерпретацію міфу про Прометея "як давнього, але вічно нового символу людського духу"; у другій - "Рай і поступ" - висвітлив ідею еволюції вільної думки в процесі розвою цивілізації. Хоча праця й написана так, щоб її могли читати селяни-члени Радикальної партії, як зауважує драгоманознавець, проте її простота не повинна вводити в оману, адже тут автор розвинув справді оригінальну філософію історії, висвітливши саму ідею поступу в її історичному розвитку (на противагу багатьом адептам цієї концепції, які будували свою аргументацію на показі очевидних, здебільшого матеріальних, здобутків цивілізації) [7, с. 306, 308]. Книгою "Рай і поступ" було покладено початок видавничій діяльності культурно-просвітнього товариства "Поступ", заснованого радикалами у Львові 1894 р. (до речі, М. Драгоманов став першим почесним членом цього осередку).

У контексті висвітлення проблеми доречно згадати і про ті драгоманівські плани брошур для народу, які мислитель із різних причин не зміг закінчити. Вище згадувалося про незавершену працю М. Драгоманова "Як англичане вибороли собі державну волю". Іншими невтіленими в життя проєктами стали стаття "Індійський цар Ашока", яку вчений у 1892 р. мав намір підготувати для "Хлібороба" "як показ альтруїстичної моралі без християнства і в той же час віротерпимості" та книжка з "баптистської" серії "Роджер Вільямс. Учитель вільності всіх вір і его наука про вольність усяких вір" (її початок М. Павлик знайшов серед паперів М. Драгоманова після його смерті). Довести розпочате до кінця мислителеві, як уважав М. Павлик, завадила нестача потрібних джерел [10, т. VII, с. 72, 100, 132]. Окрім того, в одному з епістоляріїв до Т. Окуневського М. Драгоманов згадував про ще один запланований ним твір (присвячений Джонові Лейденському - вождеві мюнстерських анабаптистів першої третини XVI століття), у якому мала бути проілюстрована загроза фанатичного сектантства [9, с. 209]. Маловідомими є задуми мислителя стосовно написання брошур на ту ж тематику "Братство Друзів" (про квакерів та ліквідацію рабовласницьких відносин у Сполучених Штатах Америки), "Однобожники" (в ній планувалося викласти історію появи та поширення унітаризму та антитринітаризму в Європі та Україні). Нарешті, нереалізованою залишилася ідея М. Драгоманова про підготовку популярної праці, присвяченої валлійському філософу-утопісту Роберту Оуену (1771-1858), в якій він прагнув висвітлити "вихід з сектарського брацтва й філантропії в соціалізм" [14, арк. 15 зв.].

Підготовка брошур і статей для народу потребувала багато часу та зусиль. Як зізнавався сам автор в одному з листів до Р. Яросевича, він розробив власну "теорію популярних писань", відповідно до якої такі праці "мусять бути короткі по вибору фактів, але наукові по викладу їх, не менше, коли не більше ще, ніж у писаннях для вишколеної публіки" [11, с. 123]. Аналогічними міркуваннями вчений ділився і з М. Павликом: "...популярні книги треба писати по науковим джерелам, а не так, як звичайно робиться, що чоловік бере півпопулярну книжку та вкорочує її" [10, т. VII, с. 32]. Крім того, М. Драгоманов дуже потерпав за адекватність створеної ним просвітницької продукції, тобто її реальну здат-

ність поширювати певні ідеї серед народних мас. Учений визнавав суттєві хиби та невідповідності, допущені в написаних ним популярних працях. М. Драгоманов пояснював свої помилки, зокрема, тривалою відірваністю від безпосереднього об'єкта культурно-просвітньої роботи - галицьких селян і робітничого люду. Саме з цієї причини він неодноразово просив оцінок окремих своїх розвідок у провідних діячів РУРП; так, мислитель цікавився думками, у т. ч. і критичними, Р. Ярославича щодо написаної ним 1893 р. брошури "Рай і поступ" [11, с. 124]. У листі до К. Трильовського мислитель підкреслював, що він із вдячністю прийме будь-які зауваження стосовно мови та стилю викладу та готовий віддати свої брошури "всякому, хто б розпустив їх серед народу" [17, арк. 22 зв.]. Не менше турбувала автора проблема сприйняття його творів самим селянством Галичини, про що засвідчують його епістолярії до керманічів РУРП І. Франка [6, с. 503, 509] та Р. Ярославича [11, с. 125].

Сучасники М. Драгоманова були високої думки про драгоманівський доробок на ниві народної просвіти. Схвальні відгуки про ті чи інші популярні твори мислителя залишили як галичани (М. Павлик, І. Франко, Л. Цегельський), так і наддніпрянські діячі (Б. Кістяківський, А. Кримський, Олена Пчілка, Леся Українка). Зокрема, І. Франко писав: "Ніщо так не дає нам пізнати вдачі сего чоловіка, як власне его праці популярні. Коли в письмах для інтелігенції він часто буває їдкий та різкий, то в популярних писаннях видно вповні його щире серце, його велику любов до простого люду і його вміння викладати тому людові найтяжчі, найбільше запутані наукові питання, викладати їх ясно, без лишніх подробиць, та при тім зовсім науково". Книжки М. Драгоманова для народу він уважав "правдивою окрасою нашої популярної літератури - та не тільки нашої", висловивши впевненість у тому, що "не швидко де небудь у Слов'янщині найдеша популярний спісатель, котрий би писав так ясно і приступно, з таким широким знанєм і був так гарячо проїнятим поступовими та народодлюбними думками, як Драгоманов" [8, с. 35].

Просвітницька діяльність М. Драгоманова була належно поцінована не лише українцями. Відомо, що перекладами окремих популярних праць мислителя польською мовою займалися наприкінці XIX століття польські публіцисти Болеслав Вислоух (1855-1937) Леон Василевський (1870-1936). Чеські політики також переймалися справою чеськомовного видання драгоманівської просвітницької спадщини.

Висновки

Таким чином, Михайло Драгоманов брав активну участь у просвітній роботі Русько-української радикальної партії впродовж 1890-1895 рр. Він співпрацював із очільниками радикального руху Галичини, підготувавши, згідно з розробленою ним теорією видань для народу, низку науково-популярних статей і брошур, провідною ідеєю яких була концепція боротьби за політич-

ну, соціальну та релігійну свободу українців. На жаль, не всі свої проекти в цій царині М. Драгоманов устиг реалізувати. Як західноукраїнські, так і наддніпрянські інтелектуали цінували просвітницьку спадщину вченого та мислителя, здійснивши протягом кінця XIX - початку XX сторіч не одне її перевидання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т. Андрусак. - Львів : Світ, 1998. - 192 с.
2. [Драгоманов М.] Новые движения среди русских галичан / Р. Я. [М. Драгоманов] // Вестник Европы: Журнал истории, политики, литературы. - СПб., 1892. - Т. 6. - Кн. 11. - С. 258-279.
3. Кістяківський Б. М. П. Драгоманов. Його політичні погляди, літературна діяльність і життя / Б. М. Кістяківський // Вибране. - К. : Основи, 1996. - С. 275-346.
4. Кралюк П. М. М. Драгоманов про реформаційні рухи в Україні / П. М. Кралюк // Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова : зб. наук. праць / [відп. ред. М. І. Лук]. - К., 1995. - С. 94-102.
5. Круглашов А. Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. - Чернівці : Прут, 2001. - 488 с.
6. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / [редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін.] ; ЛНУ імені Івана Франка, Наукова бібліотека; НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. - Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. - 564 с.
7. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе: У 2 т. - К. : Основи, 1994. - Т. 1. - С. 299-347.
8. Михайло Петрович Драгоманов 1841-1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів. С портретом небіжчика / [зладив і видав М. Павлик]. Коштом Українців. - Львів : 3 друкарні В. Манецкого, під управою В. Годака, 1896. - 442, XXXIV с.
9. Переписка Михайла Драгоманова з д[окто]ром Теофілем Окуневським (1883, 1885-1891, 1893-1895 рр.). - Львів : 3 "Народової Друкарні" Манецких, 1905. - XXIV, 280, XI с.
10. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895) / [зібрав і зладив М. Павлик ; видав Л. Гогут]. - Т. II-VIII. - Чернівці : 3 друк. "Руської Ради", 1910-1912.
11. Трегуб М. Листи Михайла Драгоманова до Романа Ярославича / М. Трегуб // Вісник Львівського університету. Серія історична. - Вип. 37. - Част. 2. - Львів, 2002. - С. 119-127.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі - ЦДАІЛ України), ф. 309, оп. 2, спр. 116.
13. ЦДАІЛ України, ф. 663, оп. 2, спр. 54.
14. ЦДАІЛ України, ф. 663, оп. 2, спр. 68.
15. ЦДАІЛ України, ф. 663, оп. 2, спр. 73.
16. ЦДАІЛ України, ф. 663, оп. 2, спр. 74.
17. ЦДАІЛ України, ф. 663, оп. 2, спр. 84.
18. Шкраб'юк П. Просвітницько-економічні структури Радикальної партії в Галичині / П. Шкраб'юк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. - Львів, 2010. - Вип. 19. - С. 77-82.
19. Яковлев Ю. Культурно-просвітня діяльність Русько-української радикальної партії наприкінці XIX ст. / Ю. Яковлев // Українознавчі студії. - 2014/2015. - Вип. 15/16. - С. 260-270.

Шорсткіна Александра,

аспірант кафедри древней и новой истории Украины исторического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

УЧАСТИЕ МИХАИЛА ДРАГОМАНОВА В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУССКО-УКРАИНСКОЙ РАДИКАЛЬНОЙ ПАРТИИ (1890-1895 гг.)

В статье освещается вклад выдающегося отечественного учёного и мыслителя Михаила Драгоманова (1841-1895) в деятельности первой украинской политической партии в отрасли народного просвещения в

Галиції на протязі першої половини 1890-х гг. На основі епістолярного насліддя М. Драгоманова, в значительній степені архівних матеріалів, розкривається участь одного з керівників національного руху українців останньої треті XIX століття в просвітительській роботі РУРП як автора творів для народу і в той же час теоретика науково-популярних видань. Підкріплюється, що просвітительські статті і брошури М. Драгоманова були високо оцінені сучасниками.

Ключові слова: М. Драгоманов; РУРП; просвітительська діяльність; галиційські інтелектуали; науково-популярні твори.

Shorstkina Oleksandra,

*PhD Student of the Department of the Ancient and Modern History of Ukraine, History Faculty,
Kyiv National Taras Shevchenko University*

MYCHAILO DRAHOMANOV'S CONTRIBUTION TO THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF RUTHENIAN-UKRAINIAN RADICAL PARTY (1890-1895)

Mykhailo Drahomanov (1841-1895) was an outstanding scientist, philosopher and leader of Ukrainian national movement in the second half of the 19th century. He has communicated actively with the Eastern-Galician intellectuals in the fields of political and cultural affairs during more than two decades. One of main directions of cooperation there were contacts in the sphere of enlightening. The most fruitful stage of M. Drahomanov's participation in educational life of Eastern Galicia is related to activity of Ruthenian-Ukrainian Radical Party (RURP), which was founded in 1890. First of all M. Drahomanov has become an author of row of works for people. These were the articles for radical periodical "Khlaborob" ("The Agrarian") and the series of brochures. The only idea of scientist's popular heritage was the conception of human rights and freedoms - the social, political, national and religious ones - and the struggle for them. The leading members of RURP - S. Danylovysh, I. Harasymovych, M. Pavlyk, K. Tryliovskiy, I. Franko, R. Yarosevych - helped M. Drahomanov for realization of his ideas, published and distributed his works among the Galician peasants. M. Drahomanov's popular heritage has been reprinted during the period of the late 19th - the first one third of 20th centuries not only in the Western-Ukrainian lands.

Keywords: M. Drahomanov; RURP; educational activities; Galician intellectuals; the works for people.

REFERENCES

1. Andrusiak, T. (1998). The Way to Freedom (Mykhailo Drahomanov About the Human Rights), *Svit*, Lviv, 192 p. (ukr).
2. Drahomanov, M. (1892). The New Movements Among the Ruthenian Galicians, *The Herald of Europe*, Saint Petersburg (1892), Vol. 6, No. 11, pp. 258-279 (rus).
3. Kistiakivskiy, B. (1996). M. P. Drahomanov. His Political Ideas, Literary Activities and Life, *Works, Osnovy*, Kyiv, pp. 275-346 (ukr).
4. Kraluik, P. (1995). M. Drahomanov About the Reformation Movements in Ukraine, *Social and Philosophical Ideas of M. Drahomanov*, Kyiv, pp. 94-102 (ukr).
5. Kruhashov, A. (2001). Drama of an Intellectual: Mykhailo Drahomanov's Political Ideas, *Prut*, Chernivtsi, 488 p. (ukr).
6. Vakarchuk, I. (Ed.). (2006). The Correspondence Between Ivan Franko and Mykhailo Drahomanov, *Lviv National Ivan Franko University*, Lviv, 564 p. (ukr).
7. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Drahomanov as a Political Theorist, *Historical Essays, Osnovy*, Kyiv, Vol. 1, pp. 299-347 (ukr).
8. Pavlyk, M. (Ed.). (1896). Mykhailo Petrovych Drahomanov. His Anniversary, Autobiography and List of Works, *The Printing-house of V. Manetskiy*, Lviv, 442, XXXIV p. (ukr).
9. Drahomanov, M. (1905), Okynevskiy, Th. Correspondence Between Mykhailo Drahomanov and Doctor Theophil Okynevskiy (1883, 1885-1891, 1893-1895), *The People Printing-house of Manetskiy*, Lviv, XXIV, 280, XI p. (rus).
10. Drahomanov, M. (1910-1912), Pavlyk, M. Correspondence Between Mykhailo Drahomanov and Mykhailo Pavlyk (1876-1895), *Printing-house of "Ruska Rada"*, Chernivtsi, Vol. II-VIII (rus).
11. Trehub, M. (2002). The Letters of Mykhailo Drahomanov to Roman Yarosevych, *Visnyk of Lviv University, Ser. History*, Vol. 37, P. 2, pp. 119-127 (ukr).
12. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 309, opys 2, sprava 116.
13. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 663, opys 2, sprava 54.
14. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 663, opys 2, sprava 68.
15. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 663, opys 2, sprava 73.
16. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 663, opys 2, sprava 74.
17. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 663, opys 2, sprava 84.
18. Shkrabiuk, P. (2010), Educational and Economic Structures of the Radical Party in Galicia, *Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, Lviv, Vol. 19, pp. 77-82 (ukr).
19. Yakovlev Yu. (2014-2015), Cultural and Educational Activity of Ruthenian-Ukrainian Radical Party in the Late 19th Century, *The Studies about Ukrainians*, Vol. 15/16, pp. 260-270 (ukr).

© Шорсткіна Олександра

Надійшла до редакції 25.11.2016